

19 KASIM 1992

- Hatt-ı Hümayun

Nouvelle charte ottomane, ou hatt-i-humaioun.
Revue de l'Orient, n.s., 3 (1856), 381-387.

08 MAYIS 1993

1097 ESZLARY, C. d'. Le Khatti Huma-
youn turc de 1856 et les lois hongroises de
1848. *SI* 18 (1963), pp. 115-139

Hatt-ı Hümayun

Hatt-ı
Hümayun

9077 MURPHEY, R. An Ottoman view from the top and
rumblings from below: the Sultan's writs (*Hatt-i
hümayun*) of Murad IV (R. 1623-1640). ([Résumé:]
Vue du sommet et grondements à la base: les
commandements impériaux (*hatt-i hümayun*) de Murad
IV (règne: 1623-1640).) *Turcica*, 28 (1996) pp.319-
338

31 ARALIK 1993

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

2656 WITTMANN, Richard. "And then a copy of the *Hatt-i
hümâyün* came from above...": an Ottoman judge in
Crete ponders the impact of legal reform on the
province. *Journal of Turkish Studies*, 31 ii (2007)
pp.319-338.

- Girit
- Hatt-ı Hümayun

Hatt-ı Hümayun (080868)

Hatt-ı hümayun (*khatt-ı hümayūn*), or *hatt-ı şerif* (*khatt-ı şerif*), is the name that was given to official handwritten notes or statements of the Ottoman sultans. *Hatt-ı hümayuns* consisted of three types: *unvanına hatt-ı humayun*, *telhis üzerine hatt-ı humayun*, and *beyaz üzerine hatt-ı humayun*.

Unvanına hatt-ı humayuns (lit., *hatt-ı humayun* to a title) were added to important *fermans* (*firmān*, an imperial order) and *berats* (*berāt*, a certificate documenting an appointment to a post, a privilege, a tax exemption, or an income allocation) on or beside their *tuğras* (*tūghrā*, the sultan's calligraphic signature). The addition of a *hatt-ı humayun* was made upon the grand vizier's written request, in which he sometimes designated what needed to be stated. *Hatt-ı humayuns* ordered the fulfilment of appeals in *fermans* or *berats*, and often specified the penalties that would be applied if the directives were not implemented. Some were also notes of praise or appreciation.

Telhis üzerine hatt-ı humayuns (lit., *hatt-ı humayun* on *telhis*) indicated the sultan's approval or rejection (in one to three words) of matters outlined in a *telhis* (*telkhīs*, a written summary by the grand vizier for the sultan's review and decision), or simply acknowledged his being informed about the issues mentioned in the document. Some also included long statements of the ruler's thoughts on the topics in question. Although the practice of writing on *telhises* was discontinued in 1248–50/1832–4 with the introduction of *irades* (*irāde*, an order drafted in the sultan's name by his chief secretary, the *mabeyn baş katibi*), a few post-1250/1834 examples of *telhis üzerine hatt-ı humayuns* exist.

Beyaz üzerine hatt-ı humayuns (lit., *hatt-ı humayun* on white) were placed on blank paper rather than on written documents. They addressed a wide variety of subjects, such as internal affairs, international correspondence, public food allocation, festivities for the birth or marriage of a sultan or *şehzade* (*şehzāde*, prince), exile or capital punishment, palace repairs, and orders to harem officials.

Although most *hatt-ı humayuns* were composed by sultans, some were occasionally written by *mabeyn baş katibis* or other palace officials, who were often designated on the reverse of the documents. Drafts of important *hatt-ı humayuns* related to state affairs were prepared by high officials, such as the *reisülküttab* (*ra'īs al-kuttāb*, head of the chancery) or *kapudan paşa* (*qapudan paşa*, admiral of the Ottoman fleet), and then read and edited by the sultan.

BIBLIOGRAPHY

Hatt-ı humayuns that are kept in Istanbul's Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA, Prime Ministry Ottoman Archives) and Topkapı Sarayı Arşivi (Topkapı Palace Archives); *Münşeat mecmuası*, Istanbul University Library, TY, no. 6094; *Süver-i hatt-ı hümayūn*, Istanbul, Istanbul University Library, TY, no. 6110; *Münşeat mecmuası*, Istanbul, Beyazıt Library, Veliyyüddin Efendi, no. 5867; Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-selâtin*, vols. 1–2, Istanbul 1274–5 (1857–8); Enver Ziya Karal, *Selīm III'ün hatt-ı hümayunları*, vols. 1–2, Ankara 1942–6; İsmail Baykal, *Hazine-i Humayun ile 'Bağdad Köşkü ve Revan Odası' Kütüphaneleri hakkında iki hatt-ı humayun*, *Tarih Vesikaları*, 2/9 (1942), between p. 90–1; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı tarihine âit belgeler. Telhisler (1597–1607)*, Istanbul 1970; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin dili (diplomatik)*, Ankara 2013.

MÜBAHAT S. KÜTÜKOĞLU

gelen Gürcülerle aynı derecede bir yakınlık ve işbirliği ortamı oluşturulamamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri dışardan gelen Gürcülerin aslında yalnızca Almanlara endeksli varlık ve çalışmaları olsa gerektir. Nicolas da bu dışardan gelenlerin kendi bilgi ve onayı haricinde yaptıkları işlerle onca emeği heba ettiklerinden yakınmakla bu olasılığı kuvvetlendirmektedir. Türklerin kendi aralarında da, Osmanlı topraklarındaki Gürcü diasporasıyla dışarıdan gelenler arasında olduğu gibi, kendi başına hareket etme eğilimleri ve anlaşmazlıklar olmuştur. Lojistik desteğin eksikliği ve karşı Rus-Ermeni faaliyetleri de mutlaka uyumsuzluğun üzerine tuz biber ekmiştir.

Parça bütünden habercidir ilkesiyle belgelerden yansıyan lojistik fâciası ve uyumsuzluğun özelde değil de Kafkasya genelinde yapılan çoğu faaliyette yaşandığını kabul edersek Sarıkamış fâciasının çok büyük bir sürpriz olmadığını anlarız. Fakat bütün bunlara, karakışa ve tipiye, her şeye rağmen Türk ordusunun Sarıkamış öncesi kimi başarılarına bakarak diyebiliriz ki, cephede her türlü özveriye gösteren Mehmetçik'in ayağında postalı, üzerinde kışlık giysisi ve bir de içecek bulgur çorbası olsaydı bu fâcia meydana geldiği ölçüde yaşanmazdı⁵⁵.

OTAM, sayı: 11 (Ankara - 2000)

s. 305 - 313.

D. 477

11 MART 2002

55. Bu makalenin son cümlesindeki değerlendirme için Sarıkamış fâciasının askerî yönü bakımından dökümanter bir çalışma olan şu kitaba bakınız: **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, Cilt I** (Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını), Ankara, 1993. Ayrıca Kafkas Cephesi'nin Lojistiği ve kimi idari faaliyetler için şu kitaplara bakınız: **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler Ve Lojistik**, Ankara, 1985 (Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını), Tuncay Ögün, **Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği**, Ankara, 1999.

HATT-I HÜMÂYÛNLARIN DİPLOMATİK ÖZELLİKLERİ VE PADİŞAHI BİLGİLENDİRME SÜRECİNDEKİ YERLERİ

Bekir KOÇ*

Bu çalışmada, temel işlevi padişahı bilgilendirme olan hatt-ı hümayûnların; diplomatik özellikleri ve bürokrasideki kullanım şekilleri üzerinde durularak *-padişah- divân- arz -vezîr-i â'zam/sadr-ı â'zam ve bâb-ı âlî* arasındaki ilişkiler çerçevesinde- Osmanlı devlet yazışmaları ve bürokrasisindeki rolü irdelenecektir.

Araştırmacılar Osmanlı diplomatiğindeki belgeleri, düzenleniş amaçları ve yapısal özelliklerine göre değişik başlıklar altında incelemiştirler. Bu incelemelerin başlıcaları Kraelitz, Fekete, Gökbilgin ve Kütükoğlu tarafından yapılmıştır¹. Fekete, belgeleri laik ve dinî nitelikli belgeler olarak genel bir tasnife tâbi tutmuş ve hatt-ı hümayûnları² laik yani dünyevî nitelikli belgeler olarak tanımlamıştır.

* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi

1. Friedrich von Kraelitz, "Osmanische Urkunden in Türkischer aus der zweiten Hälfte des Jahrhunderts", *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften*, Wien 1921; Aynı yazarın, "İlk Osmanlı Padişahlarının İsdar Etmiş Oldukları Bazı Beratlar" *T.O.E.M.* VI/28, İstanbul 1332; Ludwig Fekete, *Einführung in die Osmanisch-Türkische Diplomatie der Türkischen Batmassigkeit in Ungarn*, Budapest 1926; Mihail Guboğlu, *Paleografia si Diplomatica Turco-Osmana*, Bükreş 1958; M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlimi*, İstanbul 1979; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994.

2. Osmanlı diplomatiğinde terim olarak hatt-ı hümayûnun iki anlamda kullanıldığını söyleyebiliriz. Birinci olarak, -hatt-ı hümayûnun (padişah yazısı)- Türkçe'ye çevirisinden elde edilmiş, atf, aidiyet, bildiren bir anlamdır ki, Osmanlıca-Türkçe sözlüklerdeki anlam

these wide applications of a fairly general term there is a narrow one, according to which al-Khatt was a particular settlement on the coast which belonged to the 'Abd al-Qays. A. Sprenger has adopted this view, which was held by al-Balādhuri amongst others, and there is much in favour of locating al-Khatt preferably in the Gulf of al-Bahrayn. The place was in any case noted as a market for the famous Khattī lance-shafts imported from India and sold to the Bedouins. The name al-Khatt seems to be old. If A. Sprenger is right in connecting it with "regio Attene" and "Chateni" in Pliny, *Nat. Hist.*, vi, 28, 147, and the "Atta vicus" in Ptolemy, the name dates back to long before the Islamic period.

Bibliography: Yāqūt, ii, 453-4; *Marāsid al-Iḥḥilā'*, ed. T. G. Juynboll, Leiden 1852, i, 358; al-Bakrī, *Mu'adjam*, i, 314; *LA*, s.v.; A. Sprenger, *Die alte Geographie Arabiens*, Berne 1875, 92, 116, 118 f., 130 f., 135; M. J. de Goeje, *Mémoire sur les Carmathes du Bahraïn et les Fatimides*, 18, 86 ff.; F. W. Schwarzlose, *Die Waffen der alten Araber*, Leipzig 1886, 217-18; G. Jacob, *Altarabisches Beduinenleben*, Berlin 1897; E. Glaser, *Skizze der Geschichte und Geographie Arabiens*, ii, Berlin 1890, 227-8, 251, 260, 263. (A. GROHMANN*)

X **KHATT-Ī HUMĀYŪN** and **KHATT-Ī SHERĪF**, the terms used for the decrees and rescripts of the Ottoman sultans, and written by them personally; the former term is the more usual one. A few surviving examples announcing appointments and decrees date from the reign of Selim I. However until the end of the 10th/16th century, that is till the reign of Murād III, the sultans wrote the *khatt-ī humāyūns* sparingly. From the reign of Murād III onwards, the decrease in the power of the Grand Viziers to act independently in state affairs led to a system of obtaining from the sovereign a *khatt-ī humāyūn* for almost anything except trivial matters. Because of this reluctance to act on their own responsibility, the Grand Viziers customarily made clear their intentions by drawing up a résumé of every proposed official action and submitting it to the sultan for observation and additions; these brief remarks are the sultan's "sublime observations", that is, his *khatt-ī humāyūn* (Orhonlu, *Osmanlı tarihine ait belgeler: telhisler 1597-1605*, Istanbul 1970, xxii, and *passim*). After this, the surviving *khatt-ī humāyūns* became commoner, and we have extant those of Murād IV (Aḥmed Refik, *IV. Murād'ın khatt-ī humāyūnları*, in *TOEM*, xxxix (1332), 129-41) and İbrāhīm (Çagatay Uluçay), *Sultan İbrahim deli mi idi, hasta mi idi*, in *Tarih Dünyası*, i-ii (Istanbul 1950), iii (Istanbul 1951), either in the form of independent judgements and decrees or their remarks on the condensed reports drawn up and presented by the Grand Viziers. After the writing of *khatt-ī humāyūns* by the sultans became customary, there appeared in certain administrative manuals instructions and advice for their drawing up on various matters. Despite this, it should be pointed out that all the *khatt-ī humāyūns* announcing a decree, did not come directly from the sultan's pen, but rather, the originals were drafts made into fair copies by the ruler's private secretary (Koçu Bey, *Risāla*, ed. Ali Kemal Aksüt, Istanbul 1939, 96-7).

Khatt-ī humāyūns can be classified under several headings: (1) The very brief personal remarks of the sultan on the condensed reports or memoranda sent to him by the Grand Vizier; (2) Decrees concerning appointments and transfers; (3) Documents containing the direct command of the sultan to the Grand Vizier on an important state affair and re-

questing his remarks. There was also a type of *firmān* or imperial edict, where the sultan gave his own comments on the contents of the *firmān*, in his own hand; the *firmān* was then drawn up by the *Divān* and called a "*firmān* adorned with the *khatt-ī humāyūn*". After the reign of 'Abd al-Ḥamīd I (1187-1203/1774-89) the sultans issued *khatt-ī humāyūns* or *khatt-ī sherifs* in the form of general instructions written on the memoranda presented for remarks by the Grand Viziers. These instructions might be either written by the sultan personally or by his private secretaries. There was no official person addressed nor date on these *khatt-ī humāyūns*, though it is possible, from their context, to determine when some of them were written. It appears that during the reign of Maḥmūd II (1223-55/1808-39) because of his centralising and reforming policies, the *khatt-ī humāyūns* assumed an increased importance. However, from 1248/1832 onwards the system of the sultans expressing their opinions in their own *khatt-ī humāyūns* declined, and it became customary for the Grand Vizier to instruct the chief intermediary secretary (*mabeyn bash kātibī*) about what they wished to do, and then have the latter pass it to the sultan for oral commands, which were later put into writing. Thus the "imperial act of will" (*irāde*) took the place of the *khatt-ī humāyūn*. Nevertheless, the system of the sultans expressing their opinions in a personal *khatt-ī humāyūn* continued, at the side of the *irāde* system, until the middle of the 19th century. After reaching this stage, even the *firmāns* published by the order and will of the sultan about important affairs and decisions, were called *khatt-ī humāyūn*; thus the *Tanzimāt* decree of 1839 was known as the "*khatt-ī humāyūn* of Gülhāne", and the imperial decree of 1856 concerning reforms within the empire was likewise called a *khatt-ī humāyūn*. Henceforth *khatt-ī humāyūn* came to be regarded as the equivalent of *firmān* (for examples of these types of *khatt-ī humāyūn* between 1831 and 1860, see Mehmed Süreyyā, *Nukhbetü'l-vekāyi'*, Istanbul n.d., i, *passim*).

Bibliography: Kemal Edip Kürkçüoğlu, *Kanuni'min Bâli Beğ'e gönderdiği hatt-ı humayun*, in *AÜDTCFD*, vii/1-2 (1950), 225-31; Enver Ziya Karal, *III. Selim'in Hatt-ı humayunları*, Ankara 1942-6, 2 vols.; İsmail Hakki Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin saray teşkilâtı*, Ankara 1945, 58, 68-9, 171, 282, 370-1; idem, art. *Hatt-ı Humayun in İA; Kânûn-nâme*, Veliyüddin Efendi Kütüphanesi, no. 1970; G. G. Elerescu, *L'Aspect juridique des Khatt-ı Chérifs*, *Contribution à l'étude des relations de l'Empire Ottoman avec les principautés Roumaines*, in *Studia et Acta Orientalia*, i (Bucharest 1958), 121-47; von Hammer, *Staatsverfassung und Staatsverwaltung des Osmanischen Reichs*, repr. 1963, i, 31, 449. (CENGİZ ORHONLU)

— **KHATT AL-ISTIWĀ'** [see *ISTIWĀ'*].

X **KHATT-Ī SHARĪF** [see *KHATT-Ī HUMĀYŪN*].

X **AL-KHATTĀBĪ**, ḤAMD (> AḤMAD) B. MUḤAMMAD B. İBRĀHİM B. AL-KHATTĀB ABŪ SULAYMĀN AL-KHATTĀBĪ AL-BUSTĪ, traditionist of SHĀFĪ'Ī tendencies and poet, who is said to have been a descendant of Zayd b. al-Khattāb, brother of 'Umar, but this genealogy has been questioned. Born at Bust in 319/931, he travelled throughout the Muslim world, from Khurāsān and Transoxania to 'Irāk and the Ḥidjāz, "in search of learning" and also engaged in trade; he studied, particularly in Baghdād, with famous teachers and had in his turn a number of pupils. He died at Bust in either 386/996 or 388/998, according to Yāqūt, who prefers the latter date. Al-

-hatt-ı Humayun

29 EYLÜL 1997

CHAPTER II THE HATT-I HÜMAYUN OF 1856 AND THE CLIMATE OF ITS RECEPTION

The lull which overtook the reform movement in the early 1850's was soon broken by the impact of the Crimean War. In the wake of the English and French armies that swarmed into the Bosphorus and went on to the Black Sea came new western influences, good and bad. Britain and France used their status as allies of the Ottoman Empire to urge the Turks toward further westernization and more effective application of the doctrine of equality.¹ At the end of the war, their pressure culminated in a new edict, the Hatt-ı Hümayun of 1856, which inaugurated the second and final phase of the Tanzimat.

Already during the war period the British ambassador Stratford Canning, now become Lord Stratford de Redcliffe, had been instrumental in securing the proclamation of a ferman which removed one of the distinctions among Ottoman subjects by allowing the admission of Christian testimony in some criminal actions.² Secular police courts were set up to take cognizance of these mixed criminal cases,³ in an effort to avoid the prejudice of the Muslim kadi against Christian testimony; the courts, however, were filled with nominees of the Muslim governors. In the same year the establishment of a new council of reforms was probably hastened by the presence if not the direct pressure of the allies. This was the Tanzimat Council (*Meclis-i âli-i Tanzimat*), which took over the function of drafting reform legislation formerly exercised by the Supreme Council of Judicial Ordinances.⁴ The council was also, significantly, charged with investigating ministers and with general oversight of the administration of law and order. It was, in fact, to be a sort of watchdog for the grand vezir over the bureaucracy, and instances of corruption were among the events that impelled Reşid to establish the council.⁵ Âli Paşa was its

¹ The French and English influence and pressure appear clearly throughout Cevdet Paşa, *Tezâkir* 1-12, ed. by Cavid Baysun (Ankara, 1953); cf. Fatma Aliye, *Ahmed Cevdet Paşa ve zamani* (Istanbul, 1336), pp. 118-119.

² Text of regulations in F. Eichmann, *Die Reformen des osmanischen Reiches* (Berlin, 1858), pp. 429-432.

³ Text of ferman in *ibid.*, pp. 426-428.

⁴ Text of edict in Friedrich Wilhelm von Reden, *Die Türkei und Griechenland* (Frankfurt a.M., 1856), pp. 298-300.

⁵ Cevdet, *Tezâkir*, pp. 27, 36; Fatma Aliye, *Cevdet*, pp. 119-122.

first president, and among the members were Fuad Efendi (later Paşa) and Mütercim Mehmed Rüşdi, with whom Âli often worked closely. The council could draft new laws on subjects referred to it, or could take the initiative in proposing new legislation. During the war the Tanzimat Council, again under allied pressure, prepared another measure to remove one of the important inequalities between Muslims and non-Muslims. This abolished the *haraç*, or tax paid by non-Muslims in place of military service, and permitted them to do such service thereafter.⁶ But it proved impossible to render this measure effective because of antagonism on both sides.

The allies' initiative in these measures was symptomatic of their concern throughout the war for a more general reform in the Ottoman Empire. Their original intention of securing guarantees for the rights of Christians in particular brought strong objections from Âli Paşa that this was unnecessary and would infringe the sovereign rights of the sultan.⁷ So the diplomats turned to discussion of more thoroughgoing reform which should affect equally all the sultan's subjects. From this discussion resulted the Hatt-ı Hümayun of 1856, which was in many ways the magnum opus of Lord Stratford. Throughout the month of January 1856 he met regularly with Thouvenel, the French ambassador, and Prokesch, the Austrian internuncio to the Porte. Âli Paşa and Fuad Paşa, now grand vezir and foreign minister respectively, and Prince Kallimaki, an Ottoman Greek, met with the three ambassadors to discuss their project.⁸ The three powers were pushing the Turks to complete the decree before the Paris peace conference opened, so that Russia would have no hand in Turkish reform, but would be presented with a fait accompli. In this they were successful; but Turkish resentment of what was essentially foreign dictation of a reform program shows through accounts of the negotiation, even though Âli and Fuad were prepared to admit the validity of almost all the points made in the *hat*. Stratford did not obtain all he wished,

⁶ Text in Eichmann, *Reformen*, pp. 436-440. Cf. Felix Bamberg, *Geschichte der orientalischen Angelegenheit* (Berlin, 1892), p. 263; Eichmann, *Reformen*, pp. 226-232; Edouard Engelhardt, *La Turquie et le Tanzimat* (Paris, 1882-1884), 1, 126-127. The terms *haraç* and *cizye* were used interchangeably in the nineteenth century to mean a head tax paid by the non-Muslim peoples of the book, with the understanding that this was in lieu of military service, although neither term originally had this meaning.

⁷ Memorandum of December 28, 1854, and Âli's argument in Eichmann, *Reformen*, pp. 214, 374-381.

⁸ Kallimaki kept records of the discussions: Cevdet, *Tezâkir*, p. 75.

bu ve diğer nedenlerle Osmanlı İmparatorluğu'nda denizciliğin bir Devlet Politikası olarak ortaya çıkamadığıdır.

Güngen, Coşkun: "XVI. Yüzyıldaki Gelişmeler Işığında Osmanlı Denizciliği", Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Prof. Dr. Mahmut H. Şakiroğlu), 109 s.

XVI. Yüzyıldaki Gelişmeler Işığında Osmanlı Denizciliği konusunda yapılan çalışmada, öncelikle toplum yapısı üzerinde durulmuş; böylece bu yüzyıldaki gelişmelere geçmeden önce toplumun denizciliğe karşı tepkileri saptanmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşım, XVI. yüzyılda dünya çapında ortaya çıkan veya gelişme gösteren din, nüfus, deniz aşırı keşifler, mali bunalım, askeri sistem ve denizcilik faaliyetlerindeki değişikliklerin, gerek bu yapı üzerindeki belirleyici rollerinin saptanmasında ve gerekse Osmanlı toplum yapısının bu değişiklikleri denizcilik açısından ne ölçüde karşıladığının anlaşılmasında yararlı olmuştur.

Çalışma sonucunda belirlenen husus, bu yüzyılda herşeyden önce halkın ve yöneticilerin karakterlerinin denizciliğe öncelik verilmesine uygun olmadığı ve bu ve diğer nedenlerle Osmanlı İmparatorluğu'nda denizciliğin bir Devlet Politikası olarak çıkamadığıdır.

Koç, Bekir: "II. Mahmut'un Beyaz Üzerine Hatt-ı Hümayunları, Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Prof. Dr. Yücel Özkaya) 125 s.

Osmanlı devlet yazışmalarında üç türlü Hatt-ı Hamâyün kullanılmaktaydı.

1. Telhis (padişaha özet halinde sunulan yazılar), takrîr (merkez ve taşradan padişahın onaylaması için gönderilen yazılar) vb. belgeler üzerindeki Hatt-ı Hümayûnlar.

2. Hatt-ı Hümayûnla Müveşşeh Ferman (taşraya giden ferman ve baratların önemli olanlarında, belgenin muhatabını teşvik için ferman ya da berattaki yazılar).

3. Beyaz üzerine Hatt-ı Hümayûn ise, padişahın çoğunlukla devlet görevlilerinin verdiği bilgilere cevap niteliği taşıyan ancak bu bilgilerin yanısıra herhangi bir konuda şahsi fikirlerini de içeren veya bizzat gördüğü ve duyduğu olaylarla da şekillenen ve genellikle padişah tarafından kaleme alınan yazılara denir.

Araştırmaların hatt-ı hümayûnların yaygın olarak kullanılmaya başladığı tarih olarak 16. yüzyılı gösterirler. Hatt-ı hümayûnların yaygınlaşmasını; devletin içinde bulunduğu mali sıkıntılar, uzun süren savaşlar ve klasik sistemdeki çözümlere bağlı olarak, padişahın merkezileşmeyi sağlamak için başvurduğu bir araç olarak görülebileceği gibi, temelde Divan-ı hümayûnun etkinliğini kaybederek Dâb-ı Eliye taşınmasında aramak gerekir. Tüm bunların dışında Hatt-ı Hümayûn uygulaması, bürokraside uygulanan yeni yazışma yöntemini de ifade etmektedir.

Padişahların telhis ve takrîr türündeki belgeler üzerindeki görüşleri yine fermanlar yoluyla taşraya ulaştırılmakta ise de, söylemek istediğimiz şey kararların fermanlaşma sürecindeki genel uygulamaya artık padişahların belgeler üzerindeki oldukça uzun sayılabilecek görüşleri doğrultusunda yön verilmeye başlanmasıdır.

I. Mahmut (1730-1745) döneminde çok yaygın olarak kullanılan hatt-ı hümayûnlar daha sonraki padişahlar tarafından da kullanılmış, irade uygulamasına geçildiği tarih olan 1832 yılına kadar bu yoğunluklarını kaybetmişlerdir.

Önceleri Divan kalemince düzenlenen Hatt-ı hümayûnlar Amedî kaleminin kurulmasından sonra bu kalem tarafından düzenlenmiştir.

Hatt-ı Hümayûnlar tıpkı ferman ve beratlar gibi hak, yetki, görev ve imtiyaz sağlayan belgelerden olması nedeniyle çok iyi korunmuşlardır.

Dil ve kaligrafi açısından kullanılmaya başlandığı tarihten yoğunluklarını kaybettikleri tarihe kadar önemli bir değişiklik geçirmemişlerdir.

Tarihçiler için olumlu bu özelliklerinin yanında Hatt-ı hümayûnların üzerinde tarih bulunmaması ciddi sıkıntılara sebep olmaktadır. Ancak bu belgeler, padişahın fikirlerini kendi kaleminden öğrenme imkanı verdiği için araştırmacıların vazgeçilmez bilgi kaynaklarıdır.

Küçük, Hülya: "II. Abdülhamit Dönemi Pan-İslamist Hareketler (Sırat-ı Müstakim ve Sebiülürreşid Mecmularına Göre), Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Prof. Dr. Yücel Özkaya), 230 s.

Pan-İslamizm, Türkiye'de düşünce tarihinde din ve siyaset sosyolojisine yaptığı etki nedeniyle düşün dünyamızda önemli yer tutmaktadır. Pan-İslamizm, Yeni Osmanlıların düşüncesi olan Osmanlılık (Pan-Ottomanist) başarısız oluktan sonra doğup ve gelişmiştir. Bu fikir hareketi siyasal ve sosyal sarsıntılar içerisinde oluşmuştur. Amaç, devletin parçalanmasını engelleyip, mevcut düzeni korumak olmuştur. Bunun içinde değişme-gelişme değil, dünyanın düzenini olduğu gibi koruyup, halkın refah ve mutluluğunu sağlamak olmalıydı. Buda ancak gerçek İslami kurallara dönüp, batıdan ve onun değerlerinden uzaklaşmakla olurdu.

Pan-İslamizmi, yani tüm müslümanları, aynı amaç doğrultusunda birleştirmenin en önemli aracı hilafetir. Tüm müslümanların halifesi olan Osmanlı padişahı, dünyadaki tüm müslümanları hilafetin manevi bağlılığı etrafında toplamak istemiştir. Devletin zayıflığı karşısında, toplumsal kontrol mekanizmaları elinde tutmak isteyen padişah, dinin bütünleştiriciliğini kullanmıştır. Devletin içinde bulunduğu durumun dışında, Fransız ihtilali ile başlayan milliyetçilik akımların, Avrupa'nın izlediği sömürgeci politika müslüman devletleri işgal etmeleri, Abdülhamit'in geniş bürokrat ve aydın desteği, Pan-İslamizmin en önemli sebepleri olmuştur.

Tanrı tarafından, yönetim için görevlendirilen padişah dokunulmazlığını korurken, önce Meşrutiyet ve Kanun-u Esasiyi süresiz kaldırdı. Milliyetçilikle ilgili tüm eylemler yasaklanırken, müslüman devletlerle daha iyi ilişkiler kuruldu. Bürokratların çoğunluğu Araplardan atanırken, çeşitli ülkelere hafiyeler gönderildi. Sansür mükemmel işletilirken, eğitimde Pan-İslamizme önemli yer verildi Hilafet makamı, eski önemini kazandı.

Abdülhamit ve tüm kadrolarının çabalarına rağmen, dış ülkelerinde baskıyla Pan-İslamizm başarılı olamamıştır.

Reyhan, Cenk: "Osmanlı Devletinde Siyasal İktidar ve Bürokrasi: XVIII. Yüzyılda Kalemîyye", Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Prof. Dr. Özer Ergenç), 119 s.

Osmanlı Devleti'nde siyasal iktidar ve bürokrasi: XVIII. yüzyılda Kalemîyye" başlığı altında incelediğimiz tezimiz, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Osmanlı Devleti'nin bürokratik yapısı hakkında bazı incelemeleri, bu eserler üzerinde etkili olmuş bazı teorik çalışmalarla ilişkilendirerek inceledik. Daha sonra, birinci bölümde genel olarak Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve